

Gallicizmusok a portugál nyelvben. A véghangsúlyos francia jövevényszavak fonetikai vizsgálata

Jelige: ferija

1. Bevezetés, a dolgozat célkitűzései

Napjaink nyelvhasználatában egyre gyakrabban jelennek meg más nyelvekből származó, idegen szavak, melyek beépülése egyre intenzívebben tapasztalható globalizálódó világunkban. Korunkban az angol nyelv tekinthető a legelterjedtebb átadó nyelvnek, lévén az informatika, a világgazdaság és az üzleti kommunikáció egyik fő nyelve (nemzetközi szavaknak számítanak olyanok, mint *wifi*, *chat*, *training*, *marketing*), viszont fontos megemlíteni a francia nyelv szerepét is, amely szintén jelentős volt a történelem folyamán, már ha csak a diplomácia és az etikett, a gasztronómia, a divat és a sport világára gondolunk. Ez utóbbi nyelv még erőteljesebben jelen volt a portugál történetében, hiszen a luzofón és frankofón kultúrát mindig is erős szálak kötötték össze. Történelmi szempontból elég csak a burgundiai felmenőkkel rendelkező, portugál államalapító királyra, Henriques Alfonzra gondolnunk, vagy a napóleoni megszállás korára, irodalmi területen pedig jelentős volt mind a provanszál befolyás a középkori galego-portugál nyelvű trubadúrköltészetben, mind a francia modernizmus és eszméinek hatása a portugál újkori irodalomban. A nyelvészet szempontjából szintén rendkívül érdekes kölcsönhatás tapasztalható, hiszen a francia (és provanszál) nyelvből már egészen a XIII. századtól kezdve épültek be szavak és kifejezések a portugál nyelvbe.

Szinkrón nyelvészeti elemzés során, eltekintve a szavak integrálódásának korától, láthatjuk, hogy a portugál által átvett, francia eredetű szavak nagy része mára teljesen simult a portugál nyelvhez, igazodva a szavak morfológiai és fonetikai felépítéséhez (port.: *cabine*, fr.: *cabine*, port.: *emoção*, fr.: *émotion*). Ugyanakkor a portugálban mai napig léteznek jellegzetesen franciás szavak (*suite*, *bombom*, *cliché*), valamint eredeti formájukban is sokszor előfordulhatnak gallicizmusok (*soirée*, *boutique*, *atelier*) (Vilela 1994: 19-20. o.) Mindazonáltal fontos megjegyeznünk, hogy a jövevényszavak beépülése egy igen hosszú folyamatnak tekinthető, így a nyelvfejlődés során fokozatosan születnek új fonetikai és grafikai megoldások az átvevő, jelen esetben a portugál nyelvben, a jövevényszavak sikeres adaptációjának érdekében. Jó példaként szolgálhat erre a tükörfordítás, mely a portugál esetében szintén gyakran előforduló jelenségnek tekinthető a gallicizmusok vizsgálatakor

(*pequeno-almoço/petit-déjeuner, redator em chefe/rédacteur en chef* stb.) (Bárdosi 2009: 75. o.).

Témaként azokat a gallicizmusokat választottam, amelyeknek sajátos, az őshonos portugál szavaktól eltérő hangsúlyuk van. A portugálban a szavak (konkrétan a főnevek) túlnyomó többségben másodélesek és csekély számban fordulnak elő véghangsúlyos szavak. Az ebbe a csoportba tartozó elemek közül nagyon kevés fejlődött közvetlenül a latinból, pl. *avó, filhó*, nagyrészt azonban más nyelvekből (tupi, kimbundo, perzsa, arab, holland, spanyol stb.) származó jövevényszavak (Andrade és Machado alapján). Másrészt szükséges tudnunk, hogy a portugál, ezen belül az európai változat egyik jellegzetes fonetikai jelensége a magánhangzó-redukció. Így például a hangsúlytalan helyzetben lévő magánhangzók redukciója során az *o* hangból [u] válik, az *e* hangból pedig redukált [ə] változat jön létre. Mindemellett kutatásomban az európai portugál nyelv mellett a brazil variánst is vizsgálom, mivel számos érdekes eredménnyel szolgálhat ez a megközelítés is.

Utóbbi szempontok figyelembevételével egyértelműen kimutatható volt az anyaggyűjtés során egy határozott kronológiai választóvonal a gallicizmusok beépülésének folyamatában, az átvett szavak hangtani rendhagyóságának, illetve beszimulálásának tekintetében. Célkitűzésem tehát a különböző korszakokból származó véghangsúlyos francia jövevényszavak fonetikai vizsgálata, az európai és brazil változatban való megjelenésük és kiejtésük tanulmányozása, valamint annak felderítése, hogy a fonetikai alakok milyen összefüggésben állnak az átvétel idejével.

Kutatásomat az akadémiai portugál szótárra (*Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*) alapoztam, amiből pontos képet kaphattam a vizsgált szavak fonetikájáról, valamint portugál és/vagy brazil alakjáról. Felhasználtam továbbá az Houaiss elektronikus portugál nyelvű szótárat (*Dicionário eletrônico Houaiss da língua portuguesa*), melyben a vizsgált jövevényszavak etimológiájáról, a portugálban való első megjelenésének időpontjáról kaptam olyan információkat, melyek segítették a szavak pontosabb tanulmányozását. Bár az Houaiss szótár a braziliai portugál nyelv szókincsét dolgozza fel, bizonyos esetekben az európai változat szavairól is nyújt adatokat, melyek alapján feltételezhettem, hogy a gallicizmusok az esetek túlnyomó többségében először Portugáliában jelentek meg. Továbbá annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjak a vizsgált szavak előfordulásáról és használatáról, utóbbi két szótár mellett a Portugáliában kiadott Porto Editora szótár elektronikus változatát is felhasználtam munkámhoz. Mivel a szavak végződéséből indulok ki, az anyaggyűjtésben nagy segítségemre volt Ernesto d'Andrade szóvégmutato szótára (*Dicionário Inverso do Português*). A több felhasznált forrás miatt, az akadémiai szótárban nem szereplő, többi forrásból származó

szavakat kiegészítő adatként értelmeztem, és ezeket minden esetben dőlten szedve jelöltem. E jelölés mellett feltüntettem a PE (*português europeu*) és PB (*português brasileiro*) rövidítéseket is, ami sok esetben jelentős segítséget adhat a könnyebb megértéshez. Dőlten szedett szavak esetében ez utóbbi jelölés elmaradása az általános használatra utal, vagyis a szó előfordul mindkét portugál változatban.

A francia szóanyagot és annak fonetikáját a Bárdosi Vilmos és Szabó Dávid által szerkesztett *Francia-magyar kéziszótárból* (2007) vettem.

Több portugál nyelvészeti mű szerzője (pl. Piel, 1989. Vilela, 1994. Teyssier, 1984. Coutinho, 1976 stb.) beszél a gallicizmusokról és megad többé-kevésbé hosszú listákat, de részletesebb leírást vagy elemzést nem találtam a témáról. Ezért a szótárakból vett adatokat saját szempontok alapján dolgozom fel.

2. Nyílt és zárt *e* végződésű véghangsúlyos portugál szavak

Elsőként a nyílt és zárt *e* hangra végződő, francia eredetű szavakat vizsgálom. A csoportot két részre bontom, az első az egységesen nyílt francia *e* végződésből kapott portugál szavak csoportja, a második pedig a francia zárt *e* végű szavaké. A portugál formák oszlopa a francia eredetű szavak brazil és európai változatú megfelelőit tartalmazza, vagy esetenként az egységes, mindkét változatban használt portugál alakot. Ehhez a portugál fonetika oszlopban egyvonalban rendeltem hozzá a megfelelő fonetikai átírásokat mind a portugál, mind a francia nyelv esetében a könnyebb összehasonlítás végett. Az évszámok szintén egyvonalban szerepelnek azokkal a portugál szavakkal, melyekre vonatkoznak. A régebbi évszázadokból eredő gallicizmusok esetében is a mai francia kiejtést adom meg, ami nehézséget okozhat az elemzésben. A brazil kiejtést nem adom meg külön, mert ez kikövetkeztethető a helyesírásból, mivel ebben a nyelvváltozatban nincsen pretonikus magánhangzó-redukció.

2.1. A francia nyílt *e* végű szavak átvétele

Portugál forma	Francia forma	Portugál fonetika	Francia fonetika	Első adat
balé <i>ballet</i> (PE)	ballet	[balɛ] [bale]	[balɛ]	1974
bidé (PE) bidê (PB)	bidet	[bidɛ]	[bidɛ]	1844 1958

<i>bilboqué</i> (PE) <i>bilboqué</i> (PB)	bilboquet	[bilbukɛ]	[bilbøkɛ]	1886
boné	bonnet	[bɔnɛ]	[bɔnɛ]	1608
brevê (PB) (brevete) (PE)	brevet	[brəve'tə]	[brəvɛ]	1958
<i>bufê</i> (PB) (bufete)	buffet	[bufe'tə]	[byfɛ]	1886 1644
buquê <i>bouquet</i> (PE)	bouquet	[buke] [buke]	[bukɛ]	1871
cabaré <i>cabaret</i> (PE)	cabaret	[kabarɛ] [kabare]	[kabarɛ]	1936
cabriolé <i>cabriolet</i>	cabriolet	[kabriolɛ] [kabriole]	[kabrijolɛ]	1791
caché (PE) cachê (PB)	cachet	[kaʃɛ]	[kaʃɛ]	XX. sz.
carne (PE) carnê (PB)	carnet	[karnɛ]	[kaRnɛ]	XX. sz. 1975
chalé	châlet	[ʃalɛ]	[ʃalɛ]	1836
croché (PE) crochê (PB)	crochet	[kʁɔʃɛ]	[kRɔʃɛ]	XIX. sz. 1871
filé (filete)	filet	[filɛ] [file'tə]	[filɛ]	1886 1553
<i>flajolé</i>	flageolet	[flaʒolɛ]	[flaʒolɛ]	
godé <i>godê</i> (PB)	godet	[gɔdɛ]	[gɔdɛ]	1881
guiché (PE) guichê (PB)	guichet	[giʃɛ]	[giʃɛ]	1886
<i>lansquené</i> <i>lansquenê</i>	lansquenet	[lãʃkənɛ]	[lãskənɛ]	1517
parqué (PE) parquê (PB) (<i>parquete</i>) (PB)	parquet	[parkɛ]	[paRkɛ]	XX. sz. 1899 1899

Jelen véghangsúlyos szavaknál a gallicizmusok átvétele a számos hasonlóság mellett, sok eltérést is mutat. A legjellemzőbb csoportot képezi az európai és a brazil változatok azon átvételi módszere, mely szerint az előbbi a francia véghangsúlyhoz hasonlóan nyílt *e*-vel [ɛ] és az utóbbi, brazil változat pedig zárttal [e] veszi át a francia jövevényszavakat:

bidé-bidé

godé-godé

bilboqué-bilboqué

guiché-guiché

caché-caché

lansquené-lansquené

carné-carné

parqué-parqué

croché-croché

A fentebbi csoport fonetikai különlegességét az átvevő, portugál nyelvre kevésbé jellemző véghangsúlyos magánhangzó alkotja. Ugyanakkor az átvétel korából kimutatható, hogy a XIX. század végéig átvett szavak jobban alkalmazkodtak a portugál nyelv fonetikai jellegéhez, abban, hogy a véghangsúly előtti pozíciókban végbement a magánhangzók bezáródása. Jó példaként szolgál erre a *lansquené/é* szó fonetikai felépítése, azonban fontos megemlíteni, hogy a *bilboqué/é* szó kivételt képez, hiszen 1886-ban került a portugál nyelvbe, mégis redukált *o* hanggal szerepel. Ellenben látható, hogy a csoport többi tagja, mely az 1870-es évektől van jelen a portugál nyelvben, a véghangsúly előtti pozíció egyaránt rendhagyónak számít. A *caché/é*, *carné/é*, *parqué/é* gallicizmusokban látható, hogy az *a* hang minden esetben nyílt marad, ellentétben a portugál nyelv magánhangzó-redukciójának szabályaival. Hasonló rendhagyó jelenség történik az *o* magánhangzóval, mivel a francia mintájára nyílt vagy zárt *o* hang szerepel a véghangsúly előtti pozícióban: a *croché/é*, *godé/é* szavakban nyílt, a *fajolé* szóban zárt.

Másik csoport az, amiben a két nyelvváltozat szisztematikusan nyílt *e*-vel veszi át a különböző korból származó, szintén nyílt *e*-re végződő francia szavakat. Fontos lehet megjegyezni, hogy e csoport bizonyos eseteiben a szótárak tartalmazzák az eredeti francia alakokat is, melyek kiejtése (főként a véghangsúly tekintetében) eltér a már portugálosított változatokétól. Ez azért is különös, mert bár az átvett szó alakilag teljesen megegyezik a franciával, annak kiejtése mégis az eredeti nyílt *e* végződésből zárttá változik.

balé (- ballet)

boné

cabaré (- cabaret)

chalé

cabriolé (- cabriolet)

flajolé

Ebben a csoportban is észrevehető, hogy a szavak pretonikus magánhangzói nem redukálódnak. Ez jól megmutatkozik a *balé*, *cabaré*, *chalé* szavak nyílt *a*-val való kiejtésében, valamint a *boné*, *cabriolé*, *flajolé* szavak nyílt vagy zárt *o*-val történő használatában.

Ezzel a csoporttal függnek össze még azok a szavak is, melyek bár szintén francia nyílt *e* végződésű szóból származnak, portugál végződésük nem hangúlyos magánhangzó, hanem -*ete*. Ezek a szavak mára teljes mértékben portugálosodtak, hiszen túlnyomó többségükben korábbi évszázadokban kerültek be a portugálba. Ellenben néhányuk később mégis kialakul egy véghangsúlyos változata, és a szóvégi magánhangzó nyílt vagy zárt az európai és a brazil minta szerint. A jelenségből feltételezhetjük, hogy ez a tendencia összefügg a későbbi gallicizmusok megjelenésével és az azokkal való egységesítéssel is. Két esetben viszont az -*ete* végződés csak az európai portugálban létezik, míg a brazíliaiban a szó véghangsúlyos, vagyis kevésbé adaptáltak tekinthető.

barillet (fr.) > *barrilete*

paquet (fr.) > *paquete*

brevet (fr.) > *brevete* - *brevê*

parquet (fr.) > *parquete*

buffet (fr.) > *bufete* - *bufê*

piquet (fr.) > *piquete*

filet (fr.) > *filete* - *filé*

wagonnet (fr.) > *wagoneta*, *wagonete*

A szócsoporthoz portugál nyelvbe való bekerülésének korából következtethetünk arra is, hogy fonetikai felépítésük mára teljesen alkalmazkodott a nyelv hangtani szabályrendszeréhez. A *brevete*, *bufete*, *filete*, *paquete*, *parquete*, *piquete*, *wagoneta* szóalakok -*ete* végződéseiben egyaránt láthatjuk, hogy az eredetileg véghangsúlyos *e* minden esetben bezáródik [e] hanggá. Érdekes módon kivételt ez alól a *wagonete* változat ugyanazon *e* hangja képez, amely a mai napig megőrizte a francia kiejtéshez hasonló nyílt *e*-s alakot. A pretonikus helyzetben is láthatjuk, hogy végbement a magánhangzó-redukció, a *parquete* szó kivételével, melyben továbbra is megmaradt a nyílt *a*. Érdemes megjegyezni a *filete* szóval kapcsolatos poliszémiai jelenséget is. Ugyanis ugyanennek a szónak, melynek első dokumentációja 1553-ból ered és etimológiája szintén a francia *filet* szóra vezethető vissza (Houaiss), létezik egy nyílt *e*-vel megvalósuló változata is, amely a *wagonete* fonetikájával vág egybe [filɛtə] és amely jelentése ‘halfilé’ (ellenben másik jelentése ‘fonal’ vagy ‘szál’).

2.2. A francia zárt e végződésű szavak átvétele

Portugál forma	Francia forma	Portugál fonetika	Francia fonetika	Első adat
assembleia	assemblée	[əsẽblɛiɐ]	[asãble]	1647
ateliê <i>atelier</i>	atelier	[ɛtɛliɐ] [ɛtəlje]	[atəlje]	XX. sz.
balancé <i>balancê</i> (PB)	balancé	[bɛlãsɛ]	[balãse]	1836
cachéné cachênê	cache-nez	[kaʃɛnɛ]	[kaʃne]	1873
canapé	canapé	[kənɛpɛ]	[kanape]	1789
chaminé <i>cheminé</i>	cheminée	[ʃɛminɛ]	[ʃ(ə)mine]	1412
chimpanzé	chimpanzé	[ʃipãzɛ]	[ʃɛ̃pãze]	1899
cliché (PE) clichê (PB)	cliché	[kliʃɛ]	[kliʃe]	1872
cupé (PE) cupê (PB)	coupé	[kupɛʹ]	[kupɛʹ]	
dossiê <i>dossier</i>	dossier	[dɔsjɐ] [dosjɛ]	[dosje]	1958
fricassé (PE) fricassê (PB)	fricassée	[frikasɛ]	[fRikase]	1721
galé	galée	[gɛlɛ]	[gale]	XIII. sz.
glacé (PE) glacê (PB)	glacé	[glasɛ]	[glase]	1881
libré	livrée	[librɛ]	[livRe]	XV. sz.
macramé (PE) <i>macramê</i> (PB)	macramé	[makramɛ]	[makRame]	1899
maré	marée	[mɛrɛ]	[maRe]	XV. sz.
<i>narguilé</i>	narguilé	[nargilɛ]	[naRgile]	1899
pilé	pilé	[pilɛ]	[pile]	1881

pince-nez pincenê	pince-nez	[pãs(ə)ne]	[pɛ̃sne]	XX. sz.
plaqué (PE) plaqué (PB)	plaqué	[plakɛ]	[plake]	1873
puré purê (PB)	purée	[purɛ]	[pyRe]	1860
sufle	soufflée	[sufle]	[sufle]	

Fentebbi csoportunkban láthatjuk, hogy a francia zárt *e* végződéseket a portugál nyelv, a nyílt *e* végzödésekhez hasonló változatos fonetikai megoldásokkal vette át. Feltűnő különbség a két csoport között, hogy a francia zárt *e* végzödések esetében, a portugál nyelv nem alakított ki *-ete* végzödéssű szavakat, hanem az esetek túlnyomó többségében a nyílt *e* végzödéssé felé tendál.

Láthatjuk, hogy ez utóbbi vizsgálati csoportban is kialakult az európai és brazil portugál változatok közötti általánosnak mondható fonetikai eltérés, miszerint utóbbi zárt szóvégi *e*-vel ejti a gallicizmusokat, míg az európai változat pedig nyílt, szóvégi *e*-vel.

balancé - balancê

cliché - clichê

fricassé - fricassê

glacé - glacê

macramé - macramê

plaqué - plaqué

puré - purê

A szavak adaptálásának konkrét időpontjairól sajnos néhol a szótárak nem adtak egészen pontos információt, de feltételezhetjük a rendelkezésre álló adatokból, hogy (az *-ete* végzödéssé mellett), az európai portugálban a nyílt *e* végzödéssé való átvétel datálható a legrégebbinek, akkor is, ha a francia szó zárt *e*-re végzödik. Mindez alátámasztja azt a feltételezést, hogy az európai portugálba beszivárgott gallicizmusok szisztematikus nyílt *e* végzödései mellett a brazil változat jelen esetben is fokozatosan alakította ki saját fonetikai normáihoz a szavakat bezárva azok végzödéseit.

Ugyanakkor számos olyan szó létezik még, amely egyetlen, nyílt *e* végzödéssé került be a nyelvbe mindkét területen. Ezen egyalakúság oka visszavezethető, a rendelkezésre álló adatok alapján, a szavak adaptálásának idejére, és ebből kiindulva beépülésük fokára is, mely kimutatja, hogy a nyílt *e* végzödéssű szavak javarészt már jóval a XIX. század előtt kerültek be a portugál nyelvbe:

canapé

chaminé

galé

libré

maré

Mindez összefüggésbe hozható a nyílt *e* végződésű véghangsúlyos szavak első vizsgálati csoportjában szereplő gallicizmusokkal is: *boné, cabriolé*.

Észrevehető, hogy a XIX. században bevett szavak esetében legtöbbször elmarad a magánhangzó-redukció, megőrizve a francia kiejtéshez hasonló fonetikai felépítést (*macramé, narguilé*), viszont a régebbieknek mondható szavak jobban alkalmazkodtak a portugál nyelv kiejtéséhez, elszenvedve a hangsúlytalan helyzetben lévő magánhangzók redukcióját (*maré, canapé, galé, chaminé*). További fontos megfigyelés rajzolódott ki a kutatások során a XX. században átvett szavak esetében. Kimutatható, hogy ezen legújabb neologizmusok a kétalakúság (brazil és európai) helyett már általánosan egyetlen szóalakként szerepelnek a portugál nyelvben, szigorúan alkalmazkodva a francia véghangsúlyok kiejtéséhez. Továbbá friss adaptálásuk miatt kimutatható, hogy az eredeti francia kiejtés mellett megőrződött a francia szóalak is:

ateliê - atelier

dossiê - dossier

pincenê - pince-nez

E neologizmusok esetében láthatjuk, hogy a véghangsúlyok zárt *e* hangjai megegyeznek a franciával. Kivételt képez ez alól a *dossier* (nem adaptált) portugál alakja, melyben ugyanebben a helyzetben nyílt *e* szerepel. Pretonikus helyzetben viszont az *ateliê – atelier* és *pincenê – pince-nez* esetében ment végbe a magánhangzó-redukció és a *dossiê – dossier* esetében pedig nyílt és zárt *o* szerepel. Érdekes megfigyelni továbbá a francia *atelier* szó [j] hangja *ateliê – atelier* szópárban két különböző módon kerül át. Míg a francia alakkal egyező *atelier* szóban megmarad a hiátus és a [j] félhangzó, addig a portugálosított *ateliê* alakban viszont ugyanaz a hang külön szótagba kerül, átalakulva [i] hanggá.

Ebbe a kategóriába sorolható a *sufilé* szó is, melynek bekerülési idejéről sajnos nem álltak rendelkezésre adatok, de egyalakúságából és a francia kiejtéshez igazított fonetikai felépítéséből feltételezhetjük, hogy szintén a XX. században került be a portugálba.

Említésre méltó különleges alak még az *assemblée – assembleia* szópár is, mely az előzőktől eltérő módon került be a portugál nyelve. A korábbi évszázadokban az *assembleia* szóalakja *assemblea*-ként fedezhető fel és ebbe a szóalakba került egy hiátustöltő *i* hang. Az 1647-es dokumentáció mellett, láthatjuk azt is, hogy a régebbi szavakhoz hasonlóan itt is végbement a magánhangzó-redukció.

2.3. Összegzés, következtetések

Összehasonlítva a két, francia nyílt *e*-ből és francia zárt *e*-ből származó gallicizmusok vizsgálati csoportját, számos hasonlóság mutatható ki. Az európai portugál, figyelmen kívül hagyva a francia nyílt vagy zárt végződést, szinte egységesen nyílt *e*-vel építette be az ebbe a csoportba tartozó jövevényszavakat. Továbbá mindkét kategóriában látható, hogy az európai és a brazil portugál sajátos fonetikai szabályainak köszönhetően sokszor két variáns alakult ki az adaptáció során. Feltételezhetjük, hogy ennek legfőbb oka Brazília fokozatos önállósodása nemcsak történelmi és politikai, hanem nyelvi szemszögből is. Így ez utóbbi legfőképp a XIX. századtól kezdve fokozatosan alakította ki saját, zártabb magánhangzórendszerét is (pl. kizárólagos zárt *a*, *e*, *o* a nazális hangok előtt), amely hatással volt a véghangsúlyos szavak, így a gallicizmusok fonetikájára is. Így felételezhetjük, hogy az európai portugál nyílt *e* végzödései mellett fokozatosan születtek meg a brazil zárt *e* végzödések is. Ezzel szemben kialakulhatott a nyílt *e* – zárt *e* mintájára egy brazil analógias fejlődés, mely a régebbi európai *-ete* végzödésekhez automatikusan párosította a zárt *e* végzödések is (*bufete* PE – *bufê* PB).

A legújabb szavak esetében azért találunk két variánst, mert a portugál, főként az európai, megőrizte az eredeti francia alakokat is. Ez csupán pár kivételtől eltekintve a XX. században bekerült szavakra jellemző (*ballet*, *cabaret*, *cabriolet*, *atelier*, *dossier*, *pince-nez*). Ezen neologizmusok már jóval egységesebb tendenciát mutatnak, hiszen a szótárak tanúbizonysága szerint a megőrzött francia szóalak mellett, a két portugál változat pár kivételtől eltekintve, egységes, francia kiejtéssel egyező portugálosított szót használ. Bizonyítékként szolgálnak erre a francia nyílt és francia zárt *e* végzödéssű szavak csoportjában fellelhető *ateliê*, *dossiê* szavak.

Az egyalakú, közös szavak kategóriáján belül egy másik csoportot a régebbi (*barilete*, *paquete*, *boné*, *canapé*, *galé*, *maré* stb.) szavak képezhetnek, melyek a XVIII. század előtt kerültek be a portugál nyelvbe. Itt feltételezhetjük, hogy a korábbi, európai portugálba bekerült szavak olyan szinten beépültek már, hogy a brazil változat kikristályosodása alatt nem született meg a helyi fonetikai szabályoknak megfelelő alak.

Összegezve, mindezen nézőpontokat számbavéve, megállapítható, hogy az európai portugál szinte teljesen egységesen nyílt *e* végzödéssel építette be a megfelelő francia jövevényszavakat (nyílt és zárt *e* végzödések egyaránt), míg a brazil norma felemelkedése során jelentek meg a zárt *e* végzödések.

Az általános európai nyíltság és a brazil zártság mellett két esetben tapasztalható egyalakúság. Az első kategóriában láthattuk, hogy a régi szavaknál, a francia végzödéstől

függetlenül egységesen nyílt *e*-vel adaptálódtak a szavak (pl. *boné, maré*), valamint a második csoportban pedig észrevehető, hogy a két portugál változat egységesen veszi át a jövevényszavakat.

A magánhangzó-redukció esetében szintén észrevehető volt, hogy a régebben átvett szavak esetében sokkal nagyobb mértékben valósul meg a jelenség (*galé, lansquené/ê, maré*, valamint az említett *-ete* végződésű szavak), ugyanakkor a XIX. század felé haladva egyre inkább érzékelhető a redukció elmaradása (*fricassé/ê, croché, narguilé, dossier/dossiê*). Természetesen itt kivételeket is említhetünk, hiszen feltételezhető, hogy a portugál folyamatosan próbálja tudatosan igazítani saját fonetikai jellegéhez az újonnan bekerült szavakat (*ateliê/atelier, balancé, paquete*).

3. Nyílt és zárt *o* végződésű portugál véghangsúlyos szavak

Ebben a csoportban az előző, nyílt és zárt *e* végződéshez hasonló jelenséggel találkozhatunk. A francia egységes zárt *o* végzödések két módon, nyílt vagy zárt *o*-ként adaptálódtak a portugál nyelvben. Feltűnő különbség azonban, hogy itt csupán egyetlen esetben bukkantam külön vált európai és brazil végződésre (*mantó-mantô*). Az általános egyalakúság mellett fontos megjegyezni, hogy a felhasznált szótárak említést tesznek a még létező, franciára alakilag is hasonló változatokról. Ezek az alakok viszont fonetikailag már teljes mértékben megegyeznek a portugálosított alakokkal, így ez a különbség is megszűnik a csoportban (kivéve *bibelot*). Ennek az egyszerűbb rendszernek az oka feltehetőleg az lehet, hogy nagyrészt a XIX. század végén és a XX. században kerültek be a vizsgált gallicizmusok, így a már említett tudatos adaptálási elvek miatt jóval egységesebb szavak alakultak ki.

Portugál alak	Francia alak	Portugál fonetika	Francia fonetika	Első adat
abricó (PB)	abricot	[ɐbrikɔ]	[abRiko]	1538
bandó	bandeau	[bãdɔ]	[bãdo]	1858
bibelô <i>bibelot</i>	bibelot	[bibəlo] [biblo']	[biblo]	XX. sz.
cachepô <i>cache-pot</i>	cache-pot	[kaʃəpo]	[kaʃpo]	1900
camelô (PB) <i>camelot</i>	camelot	[kaməlo]	[kamlo]	1900

capô <i>capot</i>	capot	[kapo]	[kapo]	1975
complô <i>complot</i>	complot	[kõplo]	[kÕplo]	XX. sz.
dominó	domino	[dõmino]	[dõmino]	1836
fricandó	fricandeu	[frikãdo]	[frikãdo]	1858
maiô	maillot	[majo]	[majo]	XX. sz.
<i>mantó</i> (PE) <i>mantô</i> (PB)	manteau	[mãto] [mãto]	[mãto]	1708
paletó	paletot	[pɛlɛto]	[palto]	XIX. sz.
<i>pierrô</i> (PB, PE) <i>pierrot</i> (PE)	pierrot	[pjɛRo]	[pjɛRo]	1899
pivô <i>pivot</i>	pivot	[pivo]	[pivo]	1926
platô <i>plateau</i>	plateau	[plato]	[plato]	XX. sz.
<i>rococó</i>	rococo	[Rɔkɔko]	[Rɔkɔko] [Rokoko]	1877
rondó	rondeau	[Rõdo]	[Rõdo]	1858
tricô <i>tricot</i>	tricot	[triko]	[tRiko]	XX. sz.

Táblázatunkból egyértelműen kiderül, hogy az 1899 előtt, a portugál nyelv által átvett szavak fonetikai és a véghangsúly vizsgálati szempontjából külön csoportot alkotnak. Olyan szavak, mint *abricó*, *bandó*, *dominó*, *fricandó*, *paletó*, *rococó* és *rondó* egyaránt szóvégi nyílt o-val szerepelnek a fonetikai átírásban. E jelenség arra enged következtetni, hogy utóbbi szavak egy fokkal jobban besimultak már a portugál nyelvbe, tekintettel arra, hogy a nyelv szókinése jóval több nyílt o-val végződő szót tartalmaz a különböző tupi, kimbundu és más egyéb őslakos nyelvekkel együttvéve (pl. tupi *cipó*, *igapó*, kimbundu *jiló*). Alátámasztja ezt a *Dicionário Inverso do Português*.

A csoport legújabb gallicizmusainak esetében viszont a zárt o végződéssel rendelkező francia szavak szinte kivétel nélkül zárt o-val jelentek meg mind a brazil, mind az európai portugál nyelvben. Ez utóbbi tendencia a vizsgált szavak átvételének időpontjából kiindulva, szinte egységesen a XX. századra datálható, ugyanakkor a szavak eredeti, francia formájukban is megőrződtek az európai portugál nyelvben (kivéve: *maiô*), ami arra enged következtetni,

hogy az újonnan a portugálba bekerült szavak még beilleszkedésük egy korai fázisában vannak. Ezen csoport részét alkothatja még a *camelô-camelot* szó is, mely csak a brazil portugál nyelvben használatos (Houaiss), ugyanakkor végződésében és átvételének idejében egyaránt illeszkedik a vizsgálati kritériumokhoz. Továbbá ebbe a vizsgálati kategóriába sorolható még a XIX. századi francia *pierrot* szó, 1899-től van jelen a portugál nyelvben *pierrô* alakban, ugyanakkor az európai változatban tovább létezik az eredeti francia szóalak is (*pierrot*).

bibelô - bibelot

complô - complot

cachepô - cache-pot

pierrô - pierrot

camelô - camelot

pivô - pivot

capô - capot

tricô - tricot

Ahogy az eddigi, újonnan a portugálba került szavak esetében is láthattuk, ebben a csoportban is megmaradt a magánhangzók nyíltsága pretonikus helyzetben is (pl. *cachepô*, *camelô*). Ez alól kivétel és egyben egy további vizsgálati szempontként szolgál a *bibelô*, *cachepô*, *camelô* szavakban feltűnő érdekesség: amíg a francia nem ejti ki a hangsúlytalan *e* hangot, a portugál megőrzi azt, redukált formában, igazítva ezzel saját kiejtési szabályaihoz. Említést kíván továbbá a gallicizmusok eredeti alakjának megőrzése esetében, hogy míg a vizsgált csoport szavai között léteznek a francia szóalakkal megegyező, ám kiejtésben portugálosított szavak, úgy a *bibelô-bibelot* szópár esetében, a *bibelot* átvett alak máig megőrizte a francia kiejtési jellegzetességét, kihagyva a hangsúlytalan *e* hangot.

Összehasonlítva a nyílt és zárt *e* hangok csoportjával, észrevehető a hasonlóság, mely szerint ebben kategóriában is a régebbi alakok nyílt végződéssel, és a legújabb korokban átvett szavak pedig már egységesen zárt *o*-val kerülnek be a portugálba. Az *e* hang esetében szintén feltételezhetjük, hogy ez a tendencia kis mértékben ugyan, de kialakulni látszik (*ateliê*, *dossiê*, *pincenê*).

4. A portugál *i* végződés

Az *i* végződésű portugál gallicizmusok vizsgálatakor szintén speciális megoldásokat fedezhetünk fel a portugál szavak fonetikai felépítésében. A kor, mint láthatjuk, sok esetben meghatározó szerepet fog kapni, ugyanis a régebbi, XIX. század végén bekerült szavak szóvégi [j] hanggal szerepelnek, míg a későbbi esetekben ez a hang eltűnik a kiejtésben. Ez alól egyedül az európai portugálban előforduló *chassis* szó kivétel, de láthatjuk ugyanakkor, hogy a brazil

változatban már nem ejtik a szóvégi mássalhangzót. E korbéli különbség oka feltételezhetően az, hogy a korábbi évszázadokban a szavak átvételekor a francia szóalakok írása volt meghatározó a szavak átvételekor, hiszen tudható, hogy a francia nyelvből már a XIII. század óta nem ejtik a szóvégi s-t. (Herman, 1967: 225. o., Léonard, 1999.) Azonban a XIX. század végétől kezdve feltételezhetjük, hogy a gallicizmusok adaptációjakor már a kiejtés volt meghatározó, hiszen az átvett portugál szavak, egyetlen kivétellel ugyan, de elhagyják a szóvégi mássalhangzót a kiejtésben.

Portugál forma	Francia forma	Portugál fonetika	Francia fonetika	Első adat
anis	anis	[ɐniʃ]	[ani(s)]	1679
<i>chassis</i> (PE) chassi (PB)	châssis	[ʃasiʃ] [ʃasi]	[ʃasi]	XX. sz. 1933
croquis (PE) croqui (PB)	croquis	[kɾɔki] [kɾɔki]	[kRɔki]	1899 1899
gris	gris	[gɾiʃ]	[gRi]	XIII. sz.
<i>grise</i> (PB)	gris	[gɾizi]	[gRi]	1619
griso	gris	[gɾizu]	[gRi]	
macis	macis	[mɛsiʃ]	[masi]	XVI. sz.
tamis	tamis	[tɛmiʃ]	[tami]	1721
verniz	verniz	[vɛɾniʃ]	[vɛRni]	XIII. sz.
vis-à-vis	vis-à-vis	[vizavi]	[vizavi]	1881

A vizsgált szócsoporthat láthatjuk, hogy a legkülönbözőbb évszázadokból kerültek be francia jövevényszavak ebből a kategóriából is. A fonetikai felépítés szempontjából itt is a XIX-XX. század fordulója volt választóvonal a szavak recepciójának folyamatában. Láthatjuk, hogy a régebbi jövevényszavak már teljes mértékig simultak a portugál magánhangzórendszer jellegzetességeihez (magánhangzó-redukció), szemben a legújabb átvételeknél tapasztalható fonetikailag rendhagyó esetekkel. A XIX. századtól kezdve láthatjuk, hogy főként a brazil nyelv megkülönböztető jelleggel vesz át fonetikailag a franciával inkább egyező szavakat, míg a portugál továbbra is az írásból indul ki. Példaként szolgálnak erre a *chassis-chassi*, valamint a *croquis-croqui* alkotta szó párok. A brazil változatban a szó másodélessé válhat, pl. *grise*. Emellett fontos kiemelni, hogy egy francia eredetből két különböző jelentéssel bíró szó születhetett meg e módszerrel, ugyanis a *griso* a színárnyalat helyett az úgynevezett ‘szürke

idő’ és a vele járó ‘rendkívüli hideg’-et jelenti. Egy másik, ugyanebből a szóból képzett megoldás a brazil nyelvben használatos *grise* szó, amely a ‘textilgyártásban használt gyapjú színét’ jelenti.

5. A portugál *u* végződés

Nagyon kevés *u* végződésű gallicizmust találunk a portugálban. Megállapítható volt az átvételek vizsgálatakor, hogy ez esetben a portugál a francia kiejtést követi, nem az írásmódot. A kiejtésen belül azonban szintén felfedezhetjük, hogy a brazil nyelvváltozat (ahogy az előző kategóriák legújabb jövevényszavai esetében is) bizonyos ponton jobban megőrzi az eredeti francia alakot és annak kiejtését, viszont nem zárja ki az újítás lehetőségét a jobb befogadás érdekében.

Portugál forma	Francia forma	Portugál fonetika	Francia fonetika	Első adat
biju	bijou	[biʒu]	[biʒu]	XX. sz.
cauchu cautchu (PB) <i>caucho</i> (PB)	caoutchouc	[kauʃu] [kautʃu]	[kautʃu]	1844
chuchu	chouchou	[ʃuʃu]	[ʃuʃu]	1877
frufu	froufrou	[frufru]	[fRufRu]	1888
grisu	grisou	[grizu]	[grizu]	1881
<i>moscou</i> (PE)	moscou	[mɔʃku]	[mɔsku]	
ragu	ragoût	[Ragu]	[Ragu]	XX. sz.

Fontos kiemelnünk, hogy szinte kivétel nélkül XIX. századi, tehát újkeletű jövevényszavakról van szó, melyek az előző csoportokhoz hasonlóan megőrzi a pretonikus magánhangzót. A két legfőbb portugál nyelvváltozat esetében csupán a *caoutchouc* szóból kialakuló gallicizmusok esete okozott eltéréseket. Látható, hogy az európai norma a *cauchu* véghangsúlyos alakot használja, míg a brazil változat (véltetően későbbi időszakban) bevezeti a *caucho* (másodélessé vált) szó használatát. Ezen kívül feltűnő, hogy a brazil változat sokkal inkább próbálja adaptálni a gallicizmust a francia kiejtés figyelembevételével, megtartva például a *cautchu* szót ‘kaucsukfa’ jelentéssel, míg a ‘kaucsuk’, mint kémiai termék jelentésre létrehozta a *caucho* szót. Az európai ezzel ellentétben egységesen a *cauchu* szót alkalmazza.

E vizsgálatai csoport utolsó rendhagyóságát képezi egy speciális szó, a Porto Editora szótára és a szóvégmutató szótár által feltüntetett *moscou* szó. Fontos tudnunk, hogy az *ou* grafémakombináció a portugál nyelvben egy orális zárt o hangot jelöl – [o], azonban e gallicizmus esetén láthatjuk, hogy a portugál nyelv teljes mértékben igazítja a szóalakot a francia kiejtéshez. Sajnos a hiányos kronológiai adatok végett nem sikerült megtudni a szó bekerülésének pontos időpontját, azonban e rendhagyó fonetikai és grafikai megoldásból következtethetünk arra, hogy a vizsgált szó a XIX. század végén vagy a XX. században vált a portugál nyelv (kevésbé használt) részévé.

6. A portugál nazális o végződés

A nazális magánhangzóra végződő gallicizmusokról is beszélek, mivel témaként a véghangsúlyos szavakat jelöltem meg. Azonban ezek a szavak annyiban eltérnek az előzőektől, hogy ha egy portugál szó nazális magánhangzóra végződik, az mindig véghangsúlyos, vagyis ezek a szavak nem különleges fonetikájúak a hangsúlyozásuk tekintetében.

A nazális végzések a két nyelv kölcsönhatásának egyik legspeciálisabb példáját képezik. Az újlatin nyelvek között csak a francia és a portugál nyelv rendelkezik nazális magánhangzórendszerrel, így számos esetben a gallicizmusok adaptálása rendkívül könnyen mehetett végbe ebben a csoportban.

Az átvétel során a francia nyílt nazális o végzések kétféleképpen kerülhettek be a portugálba, és így szintén két csoportra oszthatjuk a gallicizmusokat. Ezenfelül szükséges megemlítenünk ebben a csoportban is, hogy a legújabb szavak esetében a szótárak szintén feltüntetik az eredeti francia szóalakokat is.

Ennek a nazális végződésnek azonban egy, a portugálra jellemző nyelvtörténeti fejlődés is lehetett a kiváltó oka. A portugál nyelvfejlődésben jellegzetes volt az intervokális *n* kiesése a latin szavakból, melynek eredményeként kialakultak először a nazális magánhangzók és bizonyos esetekben diftongusok. Jó példaként szolgálhat erre a *MANUM* > *mão*, *LANAM* > *lã* > *lã* vagy a *CORATIONEM* > *coraçom* > *coração* szavak fejlődése, melyből látható, hogy a szinkópa után létrejövő óportugál szavakban hogyan jött létre a nazális hang a szavak végén. Ellenben fontos megjegyeznünk, hogy az *–om* végződés viszonylag ritkának mondható a mai portugál nyelvben, hiszen a kialakult *–om* [õ] végződés a XV. század során *–ão* [ãõ] végzódéssé alakult (*CORATIONEM* > *coraçom* > *coração*). Másrészt a XV. század során kialakultak nazális o végzések is. Bizonyos szavakban melyekben az intervokális

mássalhangzó kiesett, *õo* hiátus jött létre, majd a magánhangzók összevonódásából született meg a tárgyalt végződés (BONUM > *bõo* > *bõ* > *bom*).

Portugál forma	Francia forma	Portugál fonetika	Francia fonetika	Első adat
batom <i>bâton</i> (PE)	bâton	[batõ]	[betÕ]	1958
<i>biberon</i> (biberão)	biberon	[bibəRõ]	[bibRÕ]	1890
<i>bidon</i> (bidão)	bidon	[bidõ]	[bidÕ]	
chifom <i>chiffon</i> (PE, PB)	chiffon	[ʃifõ]	[ʃifÕ]	
creiom (PB) (craião) (PE)	crayon	[krejõ]	[kRɛjÕ]	1548
crepom <i>crépon</i>	crépon	[krəpõ] [kRepõ]	[kRepÕ]	1899
<i>coupon</i> cupom (PB) (cupão) (PE)	coupon	[kupõ] [kupõ]	[kupÕ]	XVIII. sz.
<i>édredon</i> edredom (PB) (edredão) (PE)	édredon	[edrədõ] [edredõ]	[edRədÕ]	1819 XX. sz.
<i>garçon</i> (PE) garçom (PB) (garção)	garçon	[garsõ] [garsõ]	[gaRsÕ]	XX. sz. XIII. sz.
guidom (PB) (guidão) (PE)	guidon	[gidõ]	[gidÕ]	1938 1922
maçom (PB) (mação) (PE)	maçon	[məšõ]	[masÕ]	1817 1858
marrom <i>marron</i>	marron	[mɛRõ] [maRõ]	[maRÕ]	XX. sz.

A vizsgált nazális végzések tekintetében és a rendelkezésre álló szóanyagból megállapítható, hogy a kor már jóval kevésbé határozza meg a gallicizmusok átvételének rendszerét. Szóanyagomban egyaránt találtam *-om* végződésű szavakat a legkülönbözőbb

évszázadokból, mindazonáltal kimutatható volt az is, hogy az *-ão* forma szintén gyakori végződés lett, köszönhetően az említett nyelvtörténeti fejlődésnek, mely hatással lehetett a gallicizmusok átvételére is.

Ezen felül, a felhasznált szótárak segítségével kimutatható volt, hogy a brazil portugál nyelvváltozat számos esetben építi be *-om-* [õ] végződéssel a francia jövevényszavakat, ellentétben a portugál *-ão-* [ãõ] végződésekkel. Így jelen vizsgálati csoportban is létrejött egyfajta kétalakúság, amely párhuzamba vonható az előző végződési kategóriák rendszerével. Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy az *-ão* végződés vizsgálatunkban másodlagos, hiszen ezek a szavak nem véghangsúlyosak. Ezért felsorolásomban csupán zárójelben, jelzés értékűen tüntetem fel az esetleges *-om* végződéshez tartozó *-ão* formát.

creiom (- *craião*)

garçom (- *garção* - *garçon*)

cupom (- *cupão* - *coupon*)

guidom (- *guidão*)

edredom (- *edredão* - *édredon*)

maçom (- *mação*)

Láthatjuk a fentebbi lista alapján, hogy a két alak mellett néhány esetben szintén fennmaradtak a franciával nem csak kiejtésben, hanem írásban is hasonlító alakok. Ellenben fontos megjegyeznünk, hogy az eredeti formájukban megőrzött alakok csupán pár esetben maradtak meg az általános nyelvhasználatban. Ilyenek például a *bâton*, *garçon* szavak, melyek az európai portugálban használatosak, és a *chiffon* szó, mely a szótárak tanúbizonysága szerint mindkét portugál nyelvváltozatban az általánosan használt alak a *chifom* alakkal szemben. Más esetekben csupán fennmaradt alakokról beszélhetünk, melyek használata elenyészőnek mondható.

Ezzel ellentétben kiemelendő, hogy a fennmaradt, franciával írásban is egyező szavak fonetikai felépítése a hangtani jellegzetességeket is automatikusan átvette, leszámítva a véghangsúlyban lévő *o* hangokat. Ennek oka az, hogy a portugálban csak zárt nazális *o* hang létezik és így minden egyes átvételnél a francia nyílt nazális *o* hang helyén zárt változatot láthatunk a portugál fonetikai átírásban. Mindazonáltal a véghangsúlyokon túl kimutatható, hogy ezek a grafikai hasonlóságot mutató szavak, szükség esetén, a kiejthetőség érdekében visszatöltik a francia bizonytalan *e* – [ə] hangot (*biberon*) valamint általánosan meg is tartják (*édredon*). Szintén látható hasonlóság, egyezően a többi vizsgálati kategóriával, a magánhangzó-redukció elmaradása (*marron*, *crépon*, *garçon*, *edredom* / *edredão*), mely nem csupán a francia alakokkal való grafikai hasonlóság esetében tapasztalható, hanem, egy kivételtől eltekintve, minden egyes a XIX. század végétől bekerült szó esetében. Kivételként

értelmezhető a *marrom* szó, melynek fonetikai felépítése a régebben átvett és a magánhangzó-redukción átesett szavakhoz (*maçom/mação*) hasonló.

A magánhangzó-redukció jelenségén kívül felfedezhető egy különlegesebb fonetikai jelenség is a *creiom/craião* szópáros esetében. A *creiom* esetében nagyobb hasonlóságot feltételezhetünk, hiszen a nyílt francia *e* hang egy fokkal bezártabb formáját láthatjuk a szóban, ellenben a *craião* szóalak első szótagjában felfedezhető nyílt *a* hanggal, melynél egyrészt a hangsúlyos *-ão* végződéshez való hasonulás, másrészt a francia grafikai formában megjelenő *a* is befolyásolhatta az átvétel módját.

Fontos kihangsúlyozni azt is, hogy az *-om*, *-on* végzések mellett, melyek rendelkeznek *-ão* változattal, szintén léteznek egyetlen alakú *-ão* végzések is. Ezek a mai portugálban általánosnak számító szóalakok ugyanúgy a francia nyílt nazális *o* végű szavakból fejlődtek ki, továbbá kevés kivételtől eltekintve, fonetikailag szinte teljesen beleolvadtak a portugál nyelvbe.

aviação - aviation

emoção - émotion

botão - bouton

jargão - jargon

camião - camion

orfeão - orphéon

eclosão - éclosion

7. A portugál nazális *i* végződés

A véghangsúlyos nazális *i* szintén rendkívül ritka jelenségnek számít a portugál nyelvben. Etimológiai vizsgálataim során sok esetben jutottam el számos arab, perzsa, tamul és spanyol vagy holland eredethez, melyekből a portugál egyaránt merített. Mindemellett ebben a vizsgálati csoportban is elmondható, hogy az átvételek mellett, a latinból való fejlődés során is létrejöttek nazális *i* végződésű szavak (FINEM > fñi > fim). A francia amellett, hogy gyakran közvetítő nyelvként szerepelt a portugál és az előbb felsorolt nyelvek között, számos alkalommal gazdagította a vizsgált nyelvet saját, nazális nyílt *e* végződésű szavai által (ez a francia kiejtés a XVI. századtól jelent meg, Herman 1967: 219. o.). Fontos tudnunk, hogy a portugál rendszerben nem létezik ez a fonéma, így az átvétel során a portugál egy ehhez, fonológiaiilag közel álló nazális *i* hangot alkalmazott az adaptáció során. Ezt alátámasztotta a helyesírás, és az a tény is, hogy régebbi franciában a hangot még szintén nazális *i*-ként ejtették. Ellenben vizsgálataim során ebben a kategóriában is talákoztam kivételes szóalakokkal.

Portugál alak	Francia alak	Portugál fonetika	Francia fonetika	Első adat
alevim <i>alevino</i> (PB)	alevin	[ɐlɐvĩ]	[alvÊ]	XX. sz.
arlequim	arlequin	[ɐrləkĩ]	[aRlɛkÊ]	1666
coxim	coussin	[kuʃĩ]	[kusÊ]	1499
galopim	galopin	[gɛlupĩ]	[galɔpÊ]	1803
gradim	gradin	[grɛdĩ]	[gRadÊ]	1881
<i>(gridelém)</i> (PE) <i>gridelim</i> (PB)	gris de lin	[gridɛlɔ̃j]	[gRidlÊ]	1836
jasmim	jasmin	[ʒɛʒmĩ]	[ʒasmÊ]	1561
manequim	mannequin	[mɛnɛkĩ]	[mankÊ]	1771
motim	mutin	[mutĩ]	[mytÊ]	1549
muezim	muezzin	[mʊɛzi]	[myedzin]	XVII. sz.
patim	patin	[pɛtĩ]	[patÊ]	XV. sz.
pinguim	pingouin	[pĩgʊĩ]	[pÊgʊÊ]	1841
rotim <i>ratã</i> (PB)	rotin	[Rutĩ]	[RɔtÊ]	XIX. sz.
savarim <i>savarin</i> (PB)	savarin	[sɛvɛrĩ] [savarĩ] [savarÊ]	[savaREÊ]	1899
sutiã	soutien(-gorge)		[sutjÊ]	XX. sz.

E vizsgálati csoportban kimutatható, hogy kétalakúság rendkívül ritkán fordul elő a két portugál nyelvváltozat között, illetve azok jelenléte esetén különleges szóalakok jöttek létre az adaptáció során.

Az egyalakú szavak esetében láthatjuk, hogy a portugál nazális *i* végződés kivétel nélkül a francia nazális nyílt E hangból eredeztethetőek. Tovább vizsgálva a szavak e csoportját, szintén felmerül a kérdés a véghangsúly előtti pozíciókról, illetve, hogy végbemegy-e a magánhangzó-redukció a szavakban. Jelen kategóriában kivétel nélkül tapasztalhattuk ezt a jelenséget a legkülönbözőbb korokból származó gallicizmusok esetében, így esetleg feltételezhetjük, hogy a véghangsúlyban lévő rendkívül zárt magánhangzónak számító *i* hang nazális változata befolyásolhatta a szavak további magánhangzóját, bezárva, illetve redukálva azokat.

A legújabb jövevényszavak esetében a brazil portugál rendhagyó módon próbálkozik saját rendszerébe fonetikailag és grafikailag beépíteni a vizsgált szavakat. Egy megoldási formája az *avelim-avelino* csoport esetében alakult ki, ahol láthatjuk, hogy az *avelino* szóban megjelenik a tematikus magánhangzó, amely által a szó véghangsúlyból másodélessé válik. A *gridelim - gridelém* szópár esetében viszont azt tapasztalhattuk, hogy a portugál *gridelém* alak mondható rendhagyónak vizsgálati témánk tekintetében, míg a brazil próbálja a szót saját rendszeréhez jobban igazítani. (A *gridelém* szóhoz hasonlóan alakult ki a francia *chagrin* szóból származó *chagrém* szó is.) Ennek oka visszavezethető arra is, hogy a brazil portugálban számos tupi és más őslakos kultúrák nyelveiből származó jövevényszó adaptálódik *-im* végződéssel (*japim, mirim* stb.) és ez által jóval nagyobb szóanyag jött létre ez utóbbi végződéssel. A *rotã* vizsgálatakor feltételezhetjük, hogy a portugálban különleges jelenségnek számító nyílt nazális E ejtése ingadozhatott az átvételkor, így palatális helyett, a veláris oldal felé is tendálhatott a kiejtés, létrehozva a nazális *i* helyén egy nazális zárt *a* hangot. Ez utóbbi később, a hangsúlyos helyzetéből adódóan hatással lehetett a szó teljes hangrendszerére, asszimilálva a nyílt francia *o* hangot egy *a* hanggá. Houaiss szótára megemlíti, hogy a *savarin* esetében pedig a brazil nyelv átvett egy franciával fonetikailag és grafikailag is teljes mértékben egyező formát, míg az európai portugál a saját *-im* végződéssel képzett szavát fonetikailag két formában is használhatja (Porto Editora). Az első változat szerint megtartja a magánhangzó-redukció nélküli, nyílt *a* hangokkal rendelkező szót, míg létezik egy fonetikailag a portugál nyelvhez jobban simuló zárt *a* hangokkal rendelkező változat is. Ez a kiejtésbeli ingadozás betudható a szó bekerülésének késői idejének is, ahogyan a *chagrém* és *gridelém* szavak szabályostól eltérő [ãj] végződése. Ez utóbbi végződés párhuzamba állítható a *ratã* szó rendhagyó esetével is, miszerint a francia megfelelő a nazális *i* helyett inkább a veláris irányban állandósult, kialakítva a zárt *a* hangot tartalmazó nazális diftongust.

Összességében láthatjuk, hogy a fentebbi vizsgálati csoport az egyik legegységesebb fejlődési tendenciát mutatta a francia jövevényszavak befogadásakor, hiszen kivételes esetek és kétalakúság itt fordul elő a legkevésbé. Ennek oka visszavezethető arra is, hogy ezen, nazális *i* végződéssel rendelkező szavak kategóriájában számos más nyelvből származó szó található meg, melyeket feltételezhetően egységesítő tendencia alkalmazásával próbált a portugál nyelv beépíteni. Sok esetben mondhatjuk el itt, hogy a francia, mint közvetítő nyelv segítségül szolgált a portugál nyelv számára a különböző egzotikus szavak átvételében (pl.: *muezim, jasmim*).

8. Befejezés, a vizsgálati eredmények összegzése

A vizsgálati eredményeket összevetve kimutatható volt kutatásomból, hogy a véghangsúlyos, francia eredetű portugál szavak esetében kronológiai és területi tényezők egyaránt meghatározták a szavak fonetikai felépítését. A régebbi évszázadokban még egységes portugál nyelvről és szóalakokról beszélhettünk, ami a brazil függetlenség elérése (1822) felé haladva és a kettős portugál norma kialakulásával egyre inkább megbomlani látszott. A XIX. század végétől egyre erősebb eltérés tapasztalható a brazil és az európai portugál fonetikai nyelvi normák között, míg a legújabban beszivárgott gallicizmusok esetében egyre több esetben mutatott konvergenciát a két variáns (*dossiê*). Ez utóbbi jelenség rámutathat a portugál, mint világnyelv egységesítési kísérleteire, melyet gazdasági, politikai és kulturális tényezők egyaránt befolyásolnak, azonban fontos megjegyeznünk, hogy a már átvett szavak hasznos vizsgálati szempontokként szolgáltak a két portugál nyelvváltozat hangtani különbségeinek és azok fejlődésének vizsgálatában. Megállapíthattuk, hogy a brazil nyelv sok esetben az újított változatot képviseli ellentétben az európai normával (PB. *caucho* - PE. *cauchu*), mely sok esetben a klasszikus és régebbi gallicizmusok alakjait őrzi mind a mai napig. A XX. század vizsgálatakor szintén tapasztalhattunk az előző jelenséghez hasonló ellentétet a két változat esetében. A neologizmusokat a brazil továbbra is előszeretettel próbálja minél erőteljesebben beépíteni alakilag és hangtanilag is saját rendszerébe, míg az európai portugál sok esetben őrzi meg a francia kiejtés mellett az eredeti szóalakot is (*ballet*, *cabaret*). Ez természetesen betudható a földrajzi és történelmi (pl. *Missão Artística Francesa*) tényezőknek is, tehát Brazília nagy mértékű távolságát és ezzel elszigeteltségét a francia kultúráktól, azonban fontos megjegyeznünk, hogy a francia kultúra és etikett globális jellege miatt a latin-amerikai területek szintén nagy mértékben érintettek voltak nem csak irodalmi, kulturális, hanem nyelvészeti szempontokból is, amit jelen tanulmány is bizonyított.

Kutatásom ugyanakkor egy jelenleg kevésbé tanulmányozott és szakirodalommal alig rendelkező jelenséget vizsgált, amely előirányozza a téma további, szélesebb körű feltérképezését a nyelvi kölcsönhatások, az idegenszavak és neologizmusok fonetikai vetületének tekintetében. Az egyik legérdekesebb megfigyelés a portugál magánhangzó-redukció megvalósulásának vagy épp elmaradásának tanulmányozása a különböző korokban, de figyelemreméltó volt a portugálban nem létező hangok (pl. nazális nyílt *e* vagy [y]) átvételi módszereinek tanulmányozása is. Továbbá a két nyelv magánhangzórendszerének összehasonlításakor felmerült a francia bizonytalan *e* átvételeinek kérdése, amely sok esetben szolgált és szolgálhat érdekes eredményekkel a szavak, szópárok vizsgálatakor. Mindemellett

szintén érdekes kutatási irányvonal lehet a két nyelv diftongusainak egybevetése, esetleges megfeleltetése hasonlóan a gallicizmusok adaptációjának vizsgálatakor, ugyanis a francia írásmód és kiejtés különbözősége, valamint ezek portugál nyelvbe való átvétele talán ebben a témában rejtheti a legtöbb hangtani kuriózumot a további kutatások során.

Bibliográfia

Academia das Ciências de Lisboa: *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*, Lisboa, Verbo, 2001.

Andrade, Ernesto de: *Dicionário Inverso do Português*, Lisboa, Cosmos, 1993.

Bárdosi Vilmos: A „karavellától” a „lambadáig”, A francia nyelv portugál jövevényszavai, Szijj Ildikó (szerk.): *Philologiae Amor. Tanulmányok, esszék és egyéb írások Pál Ferenc tiszteletére 60.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 72–79.

Bárdosi Vilmos – Szabó Dávid: *Francia-Magyar kézisztár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

Coutinho, Ismael de Lima: *Pontos de Gramática Histórica*, Rio de Janeiro, Livro Técnico, 1976.

Herman, József: *Précis d'histoire de la langue française*, Debrecen, Tankönyvkiadó Vállalat, 1967.

Infopedia: *Dicionários Porto Editora*, 2014. www.infopedia.pt

Instituto Antônio Houaiss: *Dicionário eletrônico Houaiss da Língua Portuguesa* versão 1.0.5. Editora Objetiva Ltd., 2002.

Léonard, Monique: *Exercice de phonétique historique*, Paris, Édition Nathan 1999.

Machado, Pedro: *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, Lisboa, Livros Horizonte, 2003.

Piel, Joseph-Maria: *Estudos de Linguística Histórica Galego-Portuguesa*, Lisboa, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1989.

Teyssier, Paul: *História da Língua Portuguesa*, Lisboa, Sá da Costa, 1984.

Vilela, Mário: *Estudos de Lexicologia Portuguesa*, Coimbra, Almedina, 1994.